

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БАЛОБАНОВА Д. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.2.01:116

**ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ «РОЗВИТОК»
У ХАРАКТЕРИСТИЦІ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

Стаття присвячена дослідженню особливостей прояву загальнофілософської категорії розвитку у сучасному кримінальному праві України виходячи з її співвідношення із динамікою права. Динаміку права слід розглядати в якості стану, сторони розвитку, яка зумовлює той чи інший ступінь його інтенсивності.

Ключові слова: правовий розвиток, динаміка, кримінальне право, кримінальне законодавство, законодавча техніка.

Статья посвящена исследованию особенностей проявления общеправовой категории развития в современном уголовном праве Украины исходя из ее соотношения с динамикой права. Динамику права следует рассматривать в качестве состояния, стороны развития, которая обуславливает ту или иную степень его интенсивности.

Ключевые слова: правовое развитие, динамика, уголовное право, уголовное законодательство, законодательная техника.

The article is devoted to the research of the general philosophical category «development» its specific features of manifestation in modern criminal law of Ukraine on the basis of its interrelation with the dynamics of law. The dynamics of law should be considered as a state, a side of development, which causes a certain degree of its intensity.

Key words: legal development, dynamics, criminal law, criminal legislation, legislative technique.

Вступ. Останнім часом науковці все частіше звертають увагу на те, що виникає необхідність здійснювати не тільки аналітичне, а й прогностичне дослідження доктрини кримінального права та кримінального законодавства України. Саме науковий підхід до правотворчості в галузі кримінального права повинен стати однією з перепон для внесення необґрунтованих та невідповідних змін та доповнень до Кримінального кодексу України (далі – КК). Аналіз інформації, наданої на сайті Верховної Ради України, дозволив зробити висновок, що у 2013 році було внесено 85 законопроектів щодо внесення певних змін до КК України. При цьому ця кількість стосується тільки тих законопроектів, в назві яких було безпосередньо зазначено, що ними вносяться зміни до КК або вирішуються питання про кримінальну відповідальність, й не враховані ті, в яких відповідні положення можуть розкриватися у змісті. Не вдаючись до характеристики змісту законопроектів та не надаючи їм оцінку, слід звернути увагу на їх досить значну кількість, що свідчить про постійні намагання законодавця щось змінити у кримінальному законодавстві, тобто «забезпечити» його динаміку.

Не стоїть на місці й наука кримінального права, постійно зростає кількість публікацій (у бібліографічному довіднику «Кримінальне право України: Бібліографія. 1991-2002» зазначено 2809 публікацій; у відповідному виданні за період 1991-2005 рр. – 4947 публікацій; за період 1991-2012 рр. (готується до друку) – кількість публікацій перевищує 10 тисяч [1, с. 1]), дисертацій з відповідної спеціальності. Галабала М.В. у своєму дисертаційному дослідженні встановлює, що наука кримінального права України з 1991 р. розвивалася неоднозначно. З одного боку, є здобутки у розробці таких нових тем і напрямків, як використання рішень Європейського суду з прав людини як джерела кримінального права, забезпечення гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність із міжнародними кримінально-правовими актами, зокрема Статутом Міжнародного кримінального суду, в нових підходах до вирішення питання щодо диференціації кримінальної відповідальності, зокрема шляхом запровадження інституту кримінального проступку, кримінальної відповідальності юридичних осіб, розмежування кримінального права та кримінального законодавства, тощо. З іншого боку, на його думку, спостерігається явно нерівномірна увага до дослідження окремих проблем кримінального права, переважання догматичного підходу в наукових розвідках, розробка положень загальної частини без огляду на те, як вони можуть вплинути на застосування положень особливої частини [1, с. 5].

Все вищевикладене свідчить про доцільність виокремлення та дослідження такого самостійного явища, як динаміка кримінального права. На необхідності дослідження динамічних проявів кримінального права та законодавства, динаміки кримінального права, її окремих аспектів та характеристик, в контексті розробок різних інститутів кримінального права наголошували такі відомі вчені, як Ю.В. Баулін, В.О. Навроцький, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та багато інших.

Слід зазначити, що в процесі дослідження динаміки кримінального права виникають питання, пов'язані як з визначенням цього поняття та його характеристик, так й з з'ясуванням його зв'язку з іншими, суміжними поняттями, які інколи мають загальнофілософський характер. Однією з таких категорій є розвиток, який має тісний зв'язок з динамікою, що свідчить про необхідність дослідження його в при аналізі динаміки кримінального права.

Постановка завдання. Динамічний характер кримінального законодавства сьогодення, невинний розвиток доктрини кримінального права підштовхує нас до дослідження не тільки безпосередньо цих змін та їх місця в існуючому законодавчому та доктринальному матеріалі, а й низки явищ, які тісним чином пов'язані з динамікою кримінального права. Цілями цього дослідження є:

- 1) окреслення взаємовідношення категорій «розвиток» та «динаміка» в праві;
- 2) встановлення особливостей сучасного правового розвитку на прикладі кримінального права та законодавства.

Результати дослідження. Проблема розвитку, як філософської категорії, на протязі багатьох століть привертала увагу вчених. Можна назвати лише декількох представників основних періодів розвитку філософської думки. Питанням розвитку приділяли увагу античні мислителі Анаксимандр, Геракліт, Платон, Арістотель, Епікур та ін., привертав увагу в епоху Відродження Дж. Бруно, в Новий час – Фр. Бекон, Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.-В. Лейбніц та ін. [2, с. 9-12]. Питання розвитку піднімали й видатні представники німецької класичної філософії: І. Кант, І. Г. Фіхте, Г. Ф. В. Гегель [2, с. 12-15]. Проблема розвитку також приділяли увагу й представники вітчизняної філософії: О. І. Герцен і М. Г. Чернишевський [3, с. 163].

Численні дослідження категорії «розвиток», в першу чергу, філософського спрямування, дозволяють стверджувати, що остання є досить фундаментальною категорією. Її вивчення передбачає врахування основних принципів, законів і категорій діалектики, взятих у взаємозв'язку. Таке вивчення передбачає врахування таких явищ, як прогрес, регрес, наступність, повторюваність та інших.

Звичайно ж, охарактеризувати настільки складне поняття досить непросто. У літературі не завжди можна зустріти точно сформульоване визначення розвитку. Ці визначення залежать від

того, представником якої науки є той чи інший вчений, для цілей якого дослідження використовується ця категорія, та що саме намагаються довести за допомогою цієї категорії. Широкий спектр визначень, безумовно, не вичерпує всіх існуючих точок зору. Однак він дозволяє вказати на всю складність трактування категорії «розвиток», її універсальність і багатоаспектність.

Тому досить лаконічно і точно можна сказати, що «в своєму конкретно-історичному змісті, стосовно аналізу конкретних систем, розвиток є процес формування певного результату з його конкретної підстави, історичний процес самотворення об'єкта за об'єктивними законами» [2, с. 21]. Дане визначення представляється вельми адекватним в силу того, що автор зробив акцент на принципи детермінізму та історизму. Право може бути тією самою «конкретною системою», стосовно до якої і дається дане розуміння розвитку, тому його можна застосовувати для дослідження розвитку права, взагалі, й кримінального права, безпосередньо.

Відносно права це може означати, що правова система не є застиглою і нерухомою, навпаки, навіть з урахуванням відомої частки консерватизму це досить динамічна система. Життя постійно вносить свої корективи та вимагає відповідної реакції від законодавця шляхом приведення правової системи в цілому та окремих її галузей (в тому числі кримінального права) у відповідність з потребами сучасності.

Виходячи з цього можна визначити співвідношення розвитку та динаміки, як таке, коли, остання не тотожна розвитку, представляючи собою більш вузьку категорію. В іншому випадку ототожнення розвитку та динаміки призвело б до надмірного розширення останньої, яка при цьому втратила б наукову і пізнавальну цінність. Тому більш точним представляється підхід, згідно з яким дані категорії відрізняються один від одного. У загальній моделі розуміння розвитку динаміка протистоїть статистиці, яка тісно пов'язана з поняттям спокій. При цьому динаміка не зводиться і до зміни, оскільки остання може носити різний характер.

Визначаючи правову динаміку як форму існування правової системи суспільства, яка володіє власною структурою, має складний циклічний характер і пов'язана з іншими соціальними явищами і процесами, та яка в інтегрованому вигляді відображає особливий стан цілеспрямованого внутрішнього і зовнішнього розвитку і функціонування правової системи суспільства, представляється найбільш оптимальним розглядати динаміку в якості стану, сторони розвитку, яка зумовлює той чи інший ступінь його інтенсивності.

Отже, правову систему України в цілому та окремих її галузей можна охарактеризувати як такі, що знаходяться в стані розвитку, тобто історичному процесі самотворення. А як складову цього процесу можна визначити динаміку правової системи та кримінального права (як її частини), що володіє власною структурою та має циклічний характер.

Враховуючи наведені визначення правового розвитку, можна виокремити його наступні особливості.

Загальне вивчення розвитку дозволяє зробити висновок, що правовий розвиток пронизується різними зв'язками, неабияку роль серед яких відіграє наступність у праві. Не можна не побачити, що певні законодавчі положення мають вже багатовікову історію й відтворюються в кожному новому нормативному акті відповідної спрямованості. В якості прикладу з кримінального права можна навести існування відповідних складів злочинів проти життя та здоров'я особи, які, хоча й час від часу зазнають певних уточнень, викликаних розвитком суспільства, але в цілому залишаються незмінними (різні види вбивств, різні види та різного ступеню тяжкості тілесні ушкодження та інша шкода здоров'ю людини, тощо були відомі ще з часів Руської Правди). Те ж саме можна сказати про доктринальні розробки складу злочину. У вітчизняній кримінально-правовій літературі поняття *corpus delicti* (склад злочину) ввійшло в понятійний апарат матеріального кримінального права у другій половині XIX-на початку XX ст., хоча ще з 1581 р. в Європі використовувалося не як кримінально-правове, а як кримінально-процесуальне і криміналістичне поняття [4, с. 117].

Ті ж новели, які з'являються з часом, пов'язані з обов'язковим врахуванням того, що право існує в суспільстві, а отже, правовий розвиток обумовлений взаємодією з такими сферами

громадського життя, як економіка, політика, культура. Тут прикладами можуть слугувати нові склади злочинів, які з'явилися в процесі докорінної зміни економічного та політичного ладу в країні в 90-х роках ХХ ст. та інколи з'являються й тепер, хоча не завжди з дотриманням вимог техніки криміналізації. В.О. Навроцький зазначив, що переважна більшість діянь, за які встановлювалася кримінальна відповідальність за КК 1960 р., є кримінально караними і за КК 2001 р. Статті ж КК 2001 р., які не мають, на перший погляд, аналогів у раніше чинному кримінальному законодавстві, в переважній більшості випадків передбачають діяння, за які й раніше наставала кримінальна відповідальність [5, с. 58]. З цим не можна погодитись в повній мірі, оскільки все ж таки з'явилися нові норми – про відповідальність за так звані «медичні злочини» (ст.ст. 140-145 КК), злочини, що посягають на трудові права громадян (ст.ст. 173-175 КК), право на свободу віросповідання (ст.ст. 178, 179 КК), «комп'ютерні злочини» (Розділ XVI Особливої частини КК 2001 р.). Крім того, не слід забувати, що суттєві зміни вносилися вже в КК 1960 р. від часів набуття Україною незалежності (1991 р.) й до прийняття нового КК 2001 р.

Розуміння права як соціального явища тягне за собою врахування людини (особи), здатної впливати на розвиток. Звідси правовий розвиток набуває об'єктивно-суб'єктивного характеру. На тому, що формування законодавства відбувається шляхом проходження криз свідомість законодавця та причетних до законотворчості осіб, та багато в чому є відображенням уявлень останніх про доцільність/недоцільність криміналізації/декриміналізації діянь, встановлення інших правових положень, вже неодноразово наголошувалося й знаходить підтвердження майже кожного разу при прийнятті законів та інших нормативних актів.

Саме функцію законодавчої техніки вбачають в оформленні законодавчої волі (волі держави). Коли мова заходить про мову закону, також підкреслюється, що вона повинна адекватно передати зміст правових норм або, що начебто те саме, адекватно відбити волю законодавця. Але воля законодавця й зміст права – різні явища. Законодавча воля визначає сутність правового рішення, являє собою задум творця права, що він хоче втілити в змісті права. І втілення цього задуму також не позбавлено технічного субстрату, як і процес зовнішнього оформлення права. Законодавча воля повинна бути, зокрема, несуперечливо виражена не тільки у формі права, але й у його змісті (скажімо, у КК повинні бути внутрішньо погоджені санкції).

Ефективність застосування правової норми, звичайно ж, залежить від законодавчої техніки, від того, наскільки мистецьки вироблений зміст і форма даної норми. Однак головним чином її ефективність визначається суттю, тобто сутністю правової норми, тим, наскільки відповідає реаліям законодавча воля. Кримінально-правові приписи, не обумовлені соціально, є «мертворожденними» (здається, правий був Г. Спенсер, рекомендуючи законодавцеві «перш ніж втручатися в соціальні процеси, досконало їх вивчити» [6, с.134]). Отже, цілком мислиме створення досконалого з погляду законодавчої техніки права, але не працюючого на практиці. Так, багато приписів КК 2001 р. можна нескінченно «шліфувати», підвищуючи рівень технічної досконалості їхнього змісту й форми, однак від цього ефективно працювати вони не почнуть. Рівною мірою мислиме створення технічно досконалого законодавства, але такого, що не відповідає поняттям про добро й справедливість, наприклад, що дозволяє вбивства й грабежі, торгівлю людьми.

Сформувавши свою волю, законодавець за допомогою різних технічних засобів і прийомів намагаються адекватно відбити її в змісті. В результаті воля трансформується в ядро правового змісту, стає його сутністю. Дане опосередкування проявляється в «переході» думки законодавця в юридичні формули: її послідовному втіленні в правилах поведінки, узгоджених між собою взаємозалежних правових норм і т. д.

До речі, розвиток права характеризується зміною юридичної техніки. Видається, що можна казати як про її вдосконалення, так й про занепад, деградацію. З одного боку, сучасні доктринальні розробки дозволяють законодавцеві приймати все більш технічно досконалі закони, але, на жаль, аналіз як прийнятих нормативно-правових актів, так й численних проектів з різних питань, дозволяє зробити висновок, що законодавець не просто не бере їх до уваги, а інколи навіть робить на протиріччя до цих вимог.

Аналіз правового розвитку є неможливим без врахування соціального та правового прогресу, досягнень наукової думки та запровадження певних законодавчих інститутів, які використовуються в інших розвинених країнах. Не даючи жодних оцінок цим інститутам, в якості таких для вітчизняного розвитку можна назвати розробки щодо кримінальних проступків, кримінальної відповідальності юридичних осіб, заходів кримінально-правового характеру, відмінних від покарання, та узгодження їх з системою вітчизняного кримінального права та всією правовою системою. Тут доцільним є звернення уваги на «процес взаємопроникнення таких тенденцій у розвитку права як інтеграція правових норм та їх диференціація» [7, с. 337]. Вочевидь, що в праві з'являються нові норми (інколи на стику старих норм), серед яких, крім вже названих, можна відмітити норми про особливості кримінальної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права та осіб, які надають публічні послуги. Їх дослідження є неможливим без врахування зарубіжного досвіду, де вони вже існують протягом значного часу.

Не можна оминати увагою й той факт, що розвиток права відображає зміну співвідношення класового та загально-соціального аспектів сутності права. Історія вітчизняного кримінального права знає приклади, коли в наукових дослідженнях та законодавстві навіть безпосередньо підкреслювався класовий характер кримінального права та кримінальної політики. Так, М.Д. Шаргородський вказував на те, що «в кримінальному праві знаходить свій прояв воля пануючого класу... Злочин та покарання, вивчення яких є основним змістом науки кримінального права, є явищами класовими...» [8, с. 35, 59]. Представники класового підходу зазначали, що поняття злочину не було єдиним для всіх суспільно-економічних формацій, воно змінювалося зі зміною цих формацій, з перетворенням економічного ладу суспільства, зі зміною його класової структури [9, с. 53]. Однак поняття злочину, що є невід'ємною частиною кримінальної політики, завжди відповідало інтересам панівного класу, що давало підставу М.І. Скрипнику у своїй роботі висловлювати думку, що «кожна кримінальна політика, яка проводиться тим чи іншим класом, який панує в державі, є проявом того класу, який в цієї державі панує та за допомогою цієї кримінальної політики свої інтереси захищає та проводить» [10, с. 12-13].

В літературі можна зустріти вказівку на те, що «одним з джерел та рушійною силою розвитку права виступають протилежно спрямовані тенденції стабільності та мінливості» [7, с. 337]. Безсумнівно, що право, регулюючи суспільні відносини, повинно володіти певною стабільністю. Але ті ж самі суспільні відносини не є раз і назавжди наданий абсолют, вони або змінюються, або припиняють своє існування, або з'являються їх нові різновиди. Отже, право повинно змінюватися адекватно суспільним відносинам, а не за примхами законодавця, коли він, керуючись миттєвими приводами вносить зміни до кримінального законодавства, не узгоджуючи їх з розробками у галузі законотворчості та законодавчої техніки, про що вже йшла мова раніше.

Важливу роль в розвитку права відіграє оптимальне співвідношення між такими методами правового регулювання, як стимулювання (заохочення) та примус (покарання). Для розвитку сучасного кримінального права це співвідношення можна охарактеризувати через сучасні тенденції, притаманні цій галузі. Обмежуючись періодом з моменту прийняття КК України 2001 р., можна визначити дві основні характерні риси розвитку кримінального права. Одна з них визначається пом'якшенням кримінальної репресії, друга – збереженням, а інколи навіть посиленням відповідальності за деякі злочинні прояви. Слід зазначити, що аналіз змін, які вже були внесені до КК України та які запропоновані в різного роду законопроектах, свідчать про ухил в бік посилення кримінальної репресії (співвідношення прийнятих «пом'якшуючих» законів до «посилуючих» становить орієнтовно 1:4; про законопроекти й годі казати – майже всі вони спрямовані на введення нових статей або посилення відповідальності за вже існуючі злочини, або вказують на інші шляхи підвищення суворості кримінальної репресії).

Висновки. Враховуючи самостійний характер динаміки кримінального права, видається доцільним подальше наукове дослідження цієї правової категорії, що буде слугувати запорукою науково обґрунтованого та виваженого підходу до реформування кримінального законодавства України. Розглядаючи динаміку кримінального права, не можна не звернути увагу на суміжні

категорії, в тому числі загально філософського характеру, які мають важливе значення та свій особливий прояв в дослідженнях кримінального права. До таких категорій можна віднести «розвиток», по відношенню до якого динаміку слід розглядати в якості стану, сторони розвитку, яка зумовлює той чи інший ступінь його інтенсивності.

Для права можна виокремити наступні особливості розвитку та проілюструвати їх на прикладі кримінального права, що було зроблено в цій статті:

- розвиток пронизується різними зв'язками, неабияку роль серед яких відіграє наступність у праві;
- він обумовлений взаємодією з такими сферами громадського життя, як економіка, політика, культура;
- необхідним є врахування людини (особи), здатної впливати на розвиток;
- характеризується зміною юридичної техніки;
- є неможливим без врахування соціального та правового прогресу, досягнень наукової думки;
- характеризується зміною співвідношення класового та загально-соціального аспектів сутності права;
- повинен володіти певною (не абсолютною) стабільністю;
- необхідне оптимальне співвідношення між такими методами правового регулювання, як стимулювання (заохочення) та примус (покарання).

Список використаних джерел:

1. Галабала М. В. Розвиток науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання загальної частини) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Галабала Маркіян Васильович. – Л.: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 17 с.
2. Злотина М. Л. Развитие как мировоззренческая проблема / М. Л. Злотина. – К. : Вища школа, 1974. – 30 с.
3. Краткий словарь по философии / под общ. ред. И. В. Блауберга, И. К. Пантина. – 3-е изд., доработ. и доп. – М. : Политиздат, 1979. – 412 с.
4. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., доп. і переробл. / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.
5. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2001. – 272 с.
6. Спенсер Г. Грехи законодателей / Г. Спенсер // Социологические исследования. – 1992. – № 2. – С. 129-136.
7. Материалистическая диалектика как общая теория развития. Философские основы теории развития / под рук. и общ. ред. Л. Ф. Ильичева. – М. : Наука, 1982. – 496 с.
8. Шаргородский М. Д. Предмет, система и метод науки уголовного права / М. Д. Шаргородский // Избранные труды. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 657 с.
9. Уголовное право УССР. Общая часть / Под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. – К. : Головное изд-во издат. объединения «Вища школа», 1984. – 384 с.
10. Скрыпник Н. И. Уголовная политика советской власти / Н. И. Скрыпник. – Харьков, 1924.

